DÉLKELET EURÓPA – SOUTH-EAST EUROPE
INTERNATIONAL RELATIONS QUARTERLY
Vol. 2. No. 8. (Winter 2011/3 Tél)

A VILÁGPOLITIKA FOGALMA ÉS KELETKEZÉSE

PETHŐ SÁNDOR[*]

Kivonat:

Világpolitika - hányszor használjuk, olvassuk, vagy halljuk naponta ezt a kifejezést? Tudjuk - e vajon, hogy pontosan mit is jelent? Tudjuk-e, hogy mikortól beszélhetünk egyáltalán világpolitikáról? A tanulmány sok szempontból újszerű megközelítésben ezekre a kérdésekre keresi a választ. Középpontjában a hagyományos politikai elmélet szerint dekonstruktívnak tekintett állítás áll, hogy a világpolitika fogalma - eltérően a modern politikai szókincs és fogalmi világ jelentős részétől - nem a klasszikus görög politikai filozófiából ered, hanem jóval később jelenik meg a politikai gondolkodásban.

A tanulmány a fogalom keletkezését politikaelméleti, jog és filozófiatörténeti kontextusban tárgyalja.

Kulcsszavak: világpolitika - antikvitás - Hétéves háború - politikai egyensúly - jogtörténet - szabályozó rendeszerek - filozófiatörténet - 18. század - új világkép.

*

VÁZLAT:

1. Volt-e az az antikvitásnak világpolitika-fogalma?
2) A világpolitikai fogalom elméleti meghatározhatósága, és ennek korlátai.
3) A világpolitika fogalmat leíró paradoxonok.
4) Mikortól beszélhetünk világpolitikáról?
5) A fogalom keletkezésének jogtörténeti és filozófiatörténeti előfeltételei.
6) A világpolitika fogalma a 18. század új világképében.

*

Facile fertur quod omnibus commune est

A zavaros idők, írja Raymond Aron,[1] fokozott elmélkedésre ösztönzik a legjobb elméket. Alighanem igaza van. Ha nem így lenne, politikai elmélettörténetünk szegényebb lenne Platón *Politeia*-jával, Arisztotelész *Politikájá*val, Hobbes *Leviáthán*jával, de nyilvánvalóan Spinoza *Tractatus*aval, Montesquieu, vagy éppen Rousseau, vagy Locke műveivel is. Kis túlzással, azt is mondhatnánk, hogy a legtöbb meghatározó politikai-elméleti munkával szegényebbek lennénk. Ha viszont létezik ez a kor, és a meghatározó, számos esetben akár századokra is irányt művek közötti összefüggés, az elmúlt századnak, és a történelmi méretekkel mérve alig megkezdett mostaninak valósággal hemzsegnie kellene a *klasszikus* politikai- elméleti művektől. Ámde tudjuk jó, nem így van. A tévedés nagy kockázata nélkül mondhatjuk, hogy jó esetben, talán egy tucatnyi huszadik századi politikai gondolkodónak sikerül majd beküzdenie magát abba a kánonba, melynek a fenti gondolkodók akkor még hosszú-hosszú ideig meghatározó alakjai lesznek. Pedig, zavargásokban, forradalmakban, térképeket átrajzoló háborúkban, népirtásokban, népirtó ideológiákban a huszadik század sem szenvedett hiányt.

Mi lehet akkor a valóságos ok? Nyilván számos szociológiai, tudásszociológiai tény együttműködéséről van szó. Ezek közül, témák szempontjából csak kettőre hívnám fel a figyelmet. Az egyik a politikával kapcsolatos fogalmainak sajátos inponderabilitására. Ezen azt értem, hogy politikai, nemzetközi politikai, és nemzetközi jogi fogalmaink az elmúlt században, de különösen annak második felében sokkal gyorsabban

---

[*] *A szerző filozófus, egyetemi tanár, Károli Gáspár Tudományegyetem.*
[1] R. Aron, Pece and War, New York, Washington, 1968.1.

változtak, mint ahogyan azt az elmélet a maga sokfelé tekintő megközelítésével fáziskésés nélkül követni tudta volna. Ennek a helyzetnek a nyomán jöttek létre a tudomány művelői által használt, de történeti gyökerében más sokkal ritkábban vizsgált – ne kerülgessük – jelentésüket tekintve jó esetben valamilyen hallgatólagos megegyezésen alapuló, de alapjában *reflektálatlan* fogalmak. Ezek egyike a világpolitika fogalma.

A másik ok, hogy e fogalmak politikai, vagy kevésbé politikai tartalommal a tömegkommunikáció útján szimbólumok formájában meghatározó módon beépültek az életünkbe. A naponta tucatszor látott televíziós hírmondó háta mögött megjelenő sematikus földgömb világos üzenetet hordoz számunkra, mint ahogyan az is, amikor a politikusok „világpolitikai folyamatokról" beszélnek. Szeretjük, vagy sem, politikai gondolkodásunkat, ábrák, színek, formák által legtöbbször szimbólumok irányítják. Első pillantásra azonosítjuk az iszlám forradalom zászlainak színeit éppen úgy, mint ahogyan az ENSZ, vagy a NATO jelképét, vagy a széttárt szárnyú amerikai sast, vagy felemelt kezében égő fáklyát tartó női szobor alakot. Ez, a mind a politika, mind a tömegkommunikáció szempontjából természetes fogalom, mintha elzárná előlünk politikai fogalmaink eredeti jelentését. E jelentére, legalábbis mai eszközeink szerint a politikai eszmetörténet eszközeivel találhatunk rá. Nevezetesen, ha az évszázadok alatt rájuk rakódott hordalék alól megpróbáljuk kiásni őket.

Hogyan áll ez a világpolitika fogalmával? Mióta beszélhetünk róla? Mit értettek *akkor* rajta? Van-e az akkori jelentésnek számunkra relevanciája? Ezekre a kérdésekre próbálok meg az alábbiakban, meglehet ideiglenes, remélhetőleg mások által is tovább gondolható választ adni.

Az athéni Thuküdidész, legalábbis saját közlése szerint,[2] az ie. 5. században azért írta meg a peloponnészoszi háború történetét, mert már a kezdetekor látta, hogy az minden eddigi háborúnál kegyetlenebb, és hosszabb lesz. Abból következtetett erre, hogy a konfliktus kirobbanásakor mindkét hadviselő fél hatalma csúcsán állt, a többi hellén városállam pedig azonnal csatlakozott az egyikhez, vagy a másikhoz. Ily módon ez a háború kitörése pillanatától a legnagyobb megrázkódtatással járt *(kinésis megisté ... egeneto)* (κίνησις μεγίστη … ἐγένετο) mind a hellének, mind a barbárok egy része, sőt egyenesen az emberiség nagyobbik része (*epi pleiszton anthrópón*) (ἐπὶ πλεῖστον ἀνθρώπων)[3] számára is.

Néhány évtizeddel korábban egy másik történetíró, Hérodotosz, a perzsa-görög konfliktus mitikus eredetét kutatva, mesélő hajlama, és csapongó fantáziája ellenére arra a hűvös következtetésre jutott, hogy Ázsia és Görögország viszonya akkor romlott meg végleg, mikor a görögök Helené elrablása miatt hadsereggel törtek Trójára.[4] A jóval későbbi, történeti időkben zajló (ie. 5. század) görög-perzsa háború legvégső és legkorábbi oka tehát szerinte a görög törzsek körében megvalósult hatalom koncentráció, és a hatalom expanziójára törekvés volt. A nála sokkal borúsabb, így politikai szempontból realistább Thuküdidész, a görög prehistóriáról elmélkedve sok szempontból megerősíti ezt az értelmezést.[5] A konfliktus irodalmi krónikása, Aiszkhülosz sem mulasztja el megjegyezni, hogy nem egyszerű háborúról, hanem olyan méretű küzdelemről van itt szó, melyben királya vezetésével „Ázsia minden erős fia" részt vett.[6]

A fontosabb megállapításokat összevetve, a fentiekből majdnem hiánytalan fogalmi rendszer képe rajzolódik ki előttünk. Nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy e fogalmi rendszert ne koherens *teóriaként* értelmezzük. Ha pedig ezt tesszük, már védhetőnek is érezzük azt az álláspontot, hogy a világpolitika fogalmának első teoretikusai maguk a régi görögök voltak. Egy további szempont azonban ennek a véleménynek a alapos átgondolására int minket.

Fontolóra kell vennünk ugyanis azt a hosszú, olykor terméketlen vita után csendesen kikristályosodó konszenzust, mely szerint a görög történetíróknál, ide értve a mégoly realista Thuküdidészt is, egyáltalán nem találunk a szó filozófiai értelmében vett politikai, vagy akár csak etikai elméletet.[7] Az elbeszélt történet mögött természetesen kirajzolódnak az író saját értékei, ezek azonban nem épülnek egységes teóriává, illetve legfeljebb annyiban amennyiben a görög *hisztorié* (ἱστορίη) fogalma elméleti implikációkat tartalmaz. Más szavakkal, a legmerészebb értelmezés is legfeljebb valamiféle implicit elméletről beszélhet.[8] Ennek az álláspontnak az elfogadása azonban önmagában véve még nem oldja meg az összes problémánkat. Egy

[2] Vö. Thuküdidész, I, 1
[3] Vö. Thuküdidész, I, 1,2.
[4] Vö. Hérodotosz, I,4.
[5] Vö. Thuküdidész, I,9.
[6] Vö. Aiszkhülosz, Ag. 11 sk.
[7] Vö. R.C. Jebb, Speeches of Thucydides. In: Essays and Adresses. Cambridge, 1907, 409.
[8] Vö. P. Shorey, On Implicit Ethics and Psychology of Thukydides. In: Transactions of the American Philological Associatiation XXIV (1893) 66 skk

további, valljuk be, nyugtalanító tény változatlanul is magyarázatra szorul. Miképpen lehetséges az, hogy teória ide, vagy oda, a két történetíró által leírt helyzetben mégis sok tekintetben ráismerünk azokra a jelenségekre, melyeket a médiumok, akár naponta többször, és a világ egymástól eltérő részeire vonatkozóan, minden további megszorítás nélkül *világpolitikainak* szoktak nevezni?

A helyzet tehát úgy áll, hogy ahhoz, hogy saját politikaelméleti fogalomhasználatunk történetét megértsük, számot kell vetnünk az antik, a teóriát nélkülöző szemléletmód mibenlétével és határaival. E vizsgálat következő része ugyanakkor azt is napvilágra hozza majd, hogy – legalábbis a világpolitika fogalma tekintetében - mi különbözteti a modern szóhasználatunkat, és gondolkodásunkat az antik elődeinkétől.

Az első, talán legfontosabb kérdés pusztán geográfiai, vagy még sokkal inkább a *geopolitikai önmeghatározás* kérdése. Minden középiskolás számára közhely, hogy az antik görög világban igen fejlett volt a földrajztudomány és a csillagászat.[9] Az más okkal kevésbé ismert, hogy e külső szemlélő számára sokszor egységes látszó tudásanyag mögött számottevő törésvonalak húzódtak meg. Így. pl. az i.e. harmadik és második század fordulóján élt Erathoszthenész univerzális tehetségű igen elgondolkoztató világtérképet rajzolt meg. Ezt a térképet, jóval később, az i.e. első században Sztrabón energikusan védelmezte Hipparkhosz támadásaival szemben. Ezek a látszólag nagyon régi, a politikai gondolkodóm számára egyenest érdektelennek tűnő kultúrtörténeti viták akkor fontosak számunkra, ha a Sztrabón-féle térképre nézünk. A térkép egyik a szélső határa a mai Ibériai félszigeten fekszik. Dél és Kelet irányban magába foglalja Észak Afrika egy részét, az Arab félszigetet. A másik szélső pontja pedig a Kilencedik könyv tanúsága szerint valahol Indiában. Visszafelé ugyanakkor, Perzsiától a Földközi tengerig nyúlig, és a Vörös tenger mentétől Egyiptomot, Libüiát, Karthágót, Etiópiát, Numidiát, Kürénét magába foglalva észak Afrikáig**.** Mivel máig meglepő pontossággal számolta ki a Föld méretét, már Erathoszthenész sem hitte, hogy a térkép *mindent* ábrázol. Valószínűleg Sztrabón nem gondolta, így de mindez tudománytörténeti kérdés, melynek tárgyalása nem tartozik közvetlenül ide.

A számunkra egyetlen lényeges pont, hogy a sztrabóni földtérképre tekintve, hogy a görög szigetvilág, ha matematikai értelemben nem is pontosan, de a görögök számára oly fontos, és Hérodotosz által is hangsúlyozott[10] hellén *versus* barbár kultúrvilág ellentét tekintve nagyjából az ismert világ *középpontjában* feküdt. A görögség politikai önmeghatározásában tehát számottevő szerepet játszott, hogy egyfajta geopolitikai centrumként tekintettek magukra. Ebből viszont logikusan következett, hogy a köztük és perzsák,(Hérodotosz), és a saját városállamaik kitört viszályt (Thuküdidész) bizonyos szempontból világméretű, és jelentőségű konfliktusnak tekintették. Ennyiben, ha úgy tetszik, azaz önmaguk jelentőségének megítélésében, bár kétségtelenül tévedtek, eljárásuk valamelyest hasonlít mindahhoz, amit mi világpolitikai összefüggésnek szoktak nevezni.

A második probléma alaposabb vizsgálata azonban arról győz meg minket, hogy – bármit is gondoltak magukról -, még legmerészebb teóriájuk sem tekinthető a szó modern értelmében vett világpolitikai jellegűnek. Az *államról* (Πολιτεία) alkotott képük ugyanis ellentmond ennek. Ez a szempont az antik Görögország sajátos települési földrajzából vezethető le. A jóval későbbi, független görög királyság, majd köztársaság, szerkezetét tekintve az antikvitásban számos, különböző államformát megvalósító, és különböző életszínvonalon élő városállamra, *polis*ra oszlott. Ennek politikai- elmélettörténeti következménye, hogy fénykorában, (i.e 5-4. század), legmerészebb államelméleti utópiájában, Platónnál, sem merészkedett tovább, az eszményi *polisz* (πόλις) megalkotásánál. A polisz, mint települési forma, a maga limitált méreteivel természetszerűen befolyásolta az államelméleti gondolkodást. Meghatározó eleme a lakók közössége (*koinónia* / κοινωνία). Ez önmagában véve, Arisztotelész szerint nem jelenti azt, hogy ne lenne különbség „népes család" és „kis állam" között.[11] Azt viszont igen, hogy számára a törésvonal az államok között elméletileg nem elsősorban a nagyobb egységet megvalósító birodalom, és kisebb *polisz* között van, hanem az egyes *polisz*okban megvalósuló hatalomgyakorlási formák között. Mindezt persze másik oldalról alátámasztja az a tény, hogy az ember Arisztotelész számára eleve *dzoón politikon* (ζῷον πολιτικόν), vagyis az állami létezésre hivatott lény,[12] aki, mint ilyen, el sem kerülheti, hogy valamilyen állami közösségben éljen.

---

[9] Erre nézve lásd O. Neugebauer ma már klasszikus tanulmány kötetének görög-latin vonatkozású részét: O. Neugebauer, Astronomy and History, 273- 381.

[10] Vö. Hérodotos, I, 213**.**

[11] Vö. Arisztotelész Pol. I,1252a.

[12] Vö. Arisztotelész, Pol. I, 2, 1252b.

Mindebből az következik, hogy a görög politikai filozófiai gondolkodás eleve kötött volt a maga politikai- települési formájához, a *polisz*hoz. Jó sokáig, de legalábbis a sztoikus filozófia ideiéig nem tudott, és valószínűleg nem is akart túllépni rajta. Gondolkodásuknak ez a sajátos *polisz* centrikussága ugyanakkor ellentmond annak, hogy a világpolitikára vonatkozó elméletet műveljenek. Jóllehet a legkevésbé sem mond ellent annak, hogy mint sajátos politikai egységekből, azaz *poliszo*kból alkotott szövetségeik, (lásd a perzsa-görög háború) *de facto* az akkori világ világpolitikai aktoraként szerepeljenek.

A harmadik tényező, ami ellent mond annak, hogy a világpolitikai gondolkodás kezdeteit a görög antikvitásban keressük, a *jogról* alkotott képükkel függ össze. Alighanem ez a pont, ahol, minden a görögség örökéhez fűződő pozitív viszonyunk ellenére gondolkodásunk leginkább különbözik az antik elődökétől. Sokszor emlegetett, de ettől még, (vagy éppen ezért) poros közhely, hogy az antik görögség nagy jelentőséget tulajdonított a jognak. Két elmélettörténeti tényezőre vezethető vissza, ha olykor mégsem látjuk ennek az összefüggésnek minden árnyalatát. Az egyik az, hogy a modern európai jogi gondolkodást, ha nem is kizárólag, de túlnyomó részben nem a görög, hanem a római jog, azon belül is a magánjog recepciója határozta meg. A másik pedig az, hogy a görögök jogfogalma erősen eltért a mi modern jogfogalmunktól. A görögök jogtisztelete ugyanis sajátos, a jog tekintetében a modern Európa számára történeti szempontból is nehezen érthető szakralitáson alapult. Ha fellapozzuk Plutharkosz életrajzait, világosan látjuk, hogy az egyes jogrendszereket alapító mitikus jogalkotók így, vagy úgy, isteni forrásból merítik a jog legitimitását. Ilyen módon a spártai Lükurgosz törvényei Apollóntól,[13]erednek, Thészeuszt, Athén () törvényhozóját egyenesen rokoni kapcsolat fűzi a félistenek egyikéhez,[14] akárcsak a bölcsességéről híres krétai Minost, aki Zeusz révén kapcsolódik közvetlenül az istenek világához.

Mindez azonban nem puszta mitológia, aitiológia legenda volt a görögök számára. Egy, a mitikus időket idéző forrásnál jóval későbbi Démoszthenész beszéd félreérthetetlenül fogalmaz: Legyen a város kicsi, a vagy nagy, elvben két szabályrendszer uralkodhat benne: a természeté és a jogé *(phüsei, kai nomoi dioikeitai)* (φύσει καὶ νόμοις διοικεῖται). A természet rendetlen (*atakton* / ἄτακτον) és az emberek számára kiszámíthatatlan (*kat'andra idion ekhontos* / κατ' ἄνδρα ἴδιον ἔχοντος) állapotot szül. Ezzel szemben a törvények (*nomoi* / νόμοι) egyetemesek (*koinon* / κοινὸν) jól meghatározottak (*tetagmenon* / τεταγμένον), és mindenkire érvényesek (*tauto pasin* / τοῦτο πᾶσιν). Mindebből pedig azt következik, hogy a természet puszta követése rosszat szül, míg a törvényeké, értelemszerűen ennek az ellentétét.[15] Mindez, legalábbis józan ésszel elegendő kellene legyen arra, hogy az emberek ne a természet késztetéseit, hanem a jog javaslatait kövessék. A szónok azonban nem elégszik meg ezzel a józan észnek szóló érvvel. A következő gondolatban azt is hozzáteszi, hogy, hogy az embereknek, ha mindezért nem, de pusztán azért mindenképpen a törvényeket kell követniük, mert a törvény az istenek találmánya (*heuréma tón theón*) (εὕρημα τῶν θεῶν), és ajándéka (*dóron* / δῶρον) [t. i. az emberek számára].[16]

A gondolat persze, ahogy a görög világban megszoktuk, jelen esetben sem teljesen ellentmondásmentes. Azon a hallgatólagos logikai előfeltevésen alapszik ugyanis, hogy ami az istenektől származó törvényből ered, az feltétlenül igazságos is. A tragédiaírók, különösen Szophoklész olykor igen keserű kardalai arról győznek meg minket, hogy a görögök maguk is tisztában voltak ezzel a belső ellentmondással. Ugyanerre utal Xenophón is a maga naiv módján, amikor Szókratészt *Memorabilia*-jában törvénytisztelő *és* igazságos emberként állítja példaképül kortársai elé.[17] Mindez azonban összességében keveset változtat azon, hogy a görög kultúra nagy hangsúlyt fektetett a jog szakrális eredetére. Számunkra jogelméleti problémát az jelenti, hogy a szakrális eredetű jog, legalábbis a kereszténység megjelenéséig, legfeljebb egy partikuláris közösség keretei között általánosítható. A világpolitikai kapcsolatok viszont nem, vagy csak konfliktusos módon rendezhetők partikuláris jogrendszerek alapján, mint ahogy erről Kant örök békéről szóló tervezete sok századdal később megpróbál majd meggyőzni minket.

További, immár a negyedik lényeges tényező, melynek következményeképpen a görögök nem juthattak el a világpolitika fogalmának teoretizálásáig, polgáraik sajátos politikai kapcsolata volt saját államunkhoz. Ez két további tényezőt jelentettet. Egyfelől a szabad teljes jogú polgár, másfelől a szabadsággal nem rendelkezők államhoz fűződő viszonyát. A görög városállamok köztudottan nem a jogegyenlőség alapján

[13] Vö. Plutharkhosz, Lükurgosz, 6.
[14] Vö. Plutharkhosz, Thészeusz, 7.
[15] Vö. Démoszthenész, Arisztogeitón 15-16.
[16] Vö. Démoszthenész, uo.
[17] A Szókratész problémáról lásd Hannah Arendt nagyszerű tanulmányát. H. Arendt, The Promise of Politics, New York, 2005-5-40.

épültek fel. Amely társadalmi rétegekre mégis jellemző volt jogegyenlősé, ott viszont ezzel bizonyos fokig differenciátlanul éltek. Így pl. a szabad, teljes jogú állampolgár, vagyis a politikai közösség teljes jogú tagja, néhány speciális szakértelmet igénylő beosztás kivételével sokféle tisztségre aktív és passzív választó joggal rendelkezett. Más szavakkal: a teljes joggal rendelkező polgárok számára az államhoz fűződő kötelességek nem merültek ki pusztán pl. az adó megfizetésében, a kötelező állami áldozatok olykor formális bemutatásában, hanem szükségképpen magukkal hozták az állami életben való aktív részvétel kötelezettségét is. A teljes jogú polgár tehát nemcsak bíró, a kormányzati testület tagja volt, hanem szükség esetén katona is. A képviseleti demokrácia gondolatata nem csak meg sem fogalmazódott a körükben, hanem politikai kultúrájuk egésze szempontjából idegen, és gyanús volt.

Ha mindehhez még azt is hozzávesszük, hogy állami tisztségviselőiket korlátozott időre választották, azonnal világos, hogy pl. az athéni demokrácia fénykorában, a híres, és későbbi korokban oly sokat emlegetett, mindössze ötven esztendőben, miért csupán néhány család töltötte a legfontosabb állami tisztségeket. Az álam tehát bizonyos értelemben nem csak a közéletet, hanem még szabad polgárainak azon részben túlterjedő részét is szabályozta. Arisztotelklész félreérthetetlenül fogalmaz, „a városállam minden esetben előbbre való, mint az egyes ember, ha ez utóbbi nem tud külön-külön magának megfelelni, csak úgy viszonylik az egészhez., mint minden egyé rész; viszont, aki nem képes a társas egyesülésre, vagy akinek autarkiája folytán semmire nincs szüksége, az nem része az államnak."[18] Ennek kiegészítő tétele, hogy az igazságosság is az állami életben gyökereik, mert a legmagasabb rendű jog, az állam rendje.[19] Mindez, a modern képviseleti demokrácia értékrendjének szemszögéből persze akár elrettentően hangozhat. Ámde nem felejtsük el, hogy az állam szerkezetének felépítése – legalábbis a teljes jogú szabad állampolgárok esetében - nem annyira az egyén elnyomását, mint egy sajátos módon felfogott közösségen belül való kiteljesedését szolgálta.

Mindezzel együtt a polisz, akár településszerkezetei és politikai értelemben, társadalmi összetétele esetében is *autarkeiá*-ra (αὐτάρκεια) berendezkedett politikai egység volt, mely önmaga védelmére szükséges lakosságát mozgósítani tudta, elsősorban önfenntartásra, és nem világpolitikai célok megvalósítására szerveződött. Ez még akkor is így van, hogy egyes görög városállamok, így pl. Kréta vagy főképpen Spárta külső szemlélő szemében sokkal inkább katonai, semmint termelő államra emlékeztettek. Ha viszont ez így volt, akkor ebből az is következik, hogy a görög városállamok számára azok a gazdasági késztetések, melyek a modernebb államalakulatok esetében a hódítást, ezzel együtt a világpolitika bonyolult hálózatának kialakulását eredményezték, számukra nagyobb részt ismeretlenek voltak. A piac, a kereskedelem, az iparűzés ügye politikai-jogi szempontból jószerivel érdektelen volt számukra. Tanúságos ebből a szempontból Platón egyik bekezdését elolvasnunk, melyben Szókratész kérdésére, hogy vajon az ideális államban szükséges-e a piacokon kötendő üzleteket, sőt, a piaci adókivetést vagy behajtást szabályozni, az egyébként számos esetben radikális álláspontot képviselő Adeimantos is tagadóan felel. Arra hivatkozva, hogy az efféle ügyeket a tisztességes és becsületes emberek törvényi közbeavatkozás nélkül is el tudják egymás között intézni.[20]

Mindez egy furcsa, paradox helyzettel szembesít minket. Egyfelől világossá teszi, hogy miért *nem* beszélhetünk a szónak még köznyelvi értelmében sem világpolitikáról a görög antikvitás esetében. Másfelől, semmit nem von le az általuk végrehajtott tettek önmaguk szűkebb politikai világán túlmutató jelentőségéből. Némi egyszerűsítése szólva azt is mondhatnánk, hogy az, amit a gondolatmenetünk kiinduló pontját jelentő görög történetírók világot meghatározó eseményként írnak le számunkra, ír le számunkra, az valójában a görög partikuláris nézőpont e kultúra sajátos helyzetéből történő kitágítása. Ez azonban önmagában még csak azt mondja meg, hogy hol *ne* keressük a világpolitika fogalom eredetét, ámde semmit sem mond arról, hogy milyen támpontjaink vannak e fogalom meghatározására.

Látszólag úgy áll a dolog, hogy a világpolitika fogalmának megalkotásához logikailag értelmeznünk kellene a világ fogalmát. Ez a kérdésfelvetés azonban, minden látszólagos nyilvánvalósága ellenére messzire visz minket az általunk keresett fogalomtól, hiszen nem a politikaelmélet, hanem a filozófia, sőt, azon belül is egyenesen a kozmológia területeire vezet. Nem tagadom, sőt, a későbbiekben egyenesen megpróbálom kimutatni, hogy a világról alkotott fogalmunk és a világ*politikáról* alkotott elképzeléseink között szoros összefüggés létezik. Jelen az esetben, kiindulópontként azonban érdemes Q. Wright a legegyszerűbb, mára már klasszikussá vált fogalmát, mint legáltalánosabb meghatározást elfoganunk. E szerint a világpolitika a feltételek, értékek eszmék, és attitűdök állandó mozgásban lévő, és ebben az állandó mozgásban az egyének,

[18] Vö. Arisztotelész, Pol. I, 1253a (Szabó Miklós fordítása)
[19] Vö. Arisztiteklsz, uo.
[20] Vö. Platón, Pol. IV,425.

szervezetek, és nemzetek életére hatást gyakoroló egysége,[21] vagy talán sokkal inkább: ezen tényezők által determinált vonatkoztatási és feszültségi mezeje. Persze, ha feltesszük azt a kérdést is, hogy ez a vonatkoztatási mező mily mértékben, ám főképpen milyen *módon* determinált a nemzetek, szokások, etika, köz, és olykor magán vélekedés által, rögtön kirajzolódnak a meghatározás határai.

Az ugyanis nem kétséges, hogy a világpolitika ily módon felfogott fogalmát az egyének, emberi kultúrák, az emberek által létrehozott szervezetek, csoportosulások, sőt az emberi szokások, késztetések, ösztönök, értékek és attitűdök is befolyásol*hatják*. Ámde sem abban igen kételkedhetünk, hogy a fenti tényezők – elég csak az értékekre és attitűdökre gondolunk – erősen függenek a kultúrától, és mivel ez utóbbiak minden komolyan vehető etnológiai tapasztalat szerint jelentősen különböznek egymástól, nem szolgálhatnak alapul semmilyen „általános emberi természet" megalkotásához. Más szavakkal kifejezve: Wright első olvasatra tetszetős meghatározása további pontosításra szorul.

A meghatározásnak azonban kétségtelenül van egy felbecsülhetetlen előnye: a formalizmusa. Jószerivel semmiben sem köti meg a kezünket, ha a világpolitika alanyainak körét szeretnénk meghatározni. A fenti definíció elfogadásával ugyanis ide sorolhatjuk az egyes egyéneket éppúgy, mint a gazdasági, hatalmi, politikai kollektív individualitásokat. Mindebből következően azonban a világpolitika alanyának *filozófiai értelemben* vett meghatározása láthatóan ki is csúszik a kezünk közül. Másfelől, értelmezésem szerint létezik néhány olyan, egymást kiegészítő sajátos paradoxon-rendszer, mely legalább főbb határait tekintve kijelöli azt a mezőt, amit világpolitika fogalmának területeként azonosíthatunk. A világpolitikai fogalom *első paradoxonának* azt tekinthetjük, hogy ezeknek a filozófia eszközeivel láthatóan nehezen megragadható alanyoknak a létezését nap, mint nap, a leghétköznapibb újsághírekben is tapasztaljuk. Meglehet, hogy arcukat a pillanat minden töredékében változtatják, ámde meg sem próbálják elhitetni velünk, hogy nem léteznek.

Ebből első lépésben az következik, hogy mibenlétüket nem elvont filozófiai szinten, hanem alapvető tulajdonságukban, az őt alkotó, fenti, és tetszés szerint bővíthető valóságos, vagy potenciális tények egymástól való kölcsönös függőségében kell keresnünk. Ez a sajátos interdependencia azonban nem kizárólag a világpolitika fogalmának filozófiai értelemben vett meghatározhatatlanságát jelenti számunkra, hanem *második paradoxonát* is leírja. Nevezetesen azt az összefüggést, hogy a világpolitika bármely alanya, létezésének bármely pillanatában tárgyként jelenhet meg, mint ahogyan tárgya, bármely pillanatban felöltheti az alany formáját.

Mindebből persze egy a világpolitika működését meghatározó *harmadik paradoxon* is következik. Működésüket tekintve a világpolitika tényezői, akár személyes, akár kollektív hatalmi individualitásról beszélünk, létezésük minden egyes pillanatában egyszerre tesznek eleget a receptivitás és az aktivitás követelményének. Nyilvánvaló, hogy e kettősség érvényesítését, azaz a világpolitikai individualitás tényleges helyzetben megnyilvánuló mozgásterét egy sor külső, elsősorban geopolitikai tényező befolyásolja. Ebből látszólag az a magától értetődő, a tömegkommunikáció által folyvást sulykolt következmény adódik, hogy a világpolitika elsődleges alanyai az ún. világhatalmak. Mihelyst azonban ezt a fogalmat közelebbről is megvizsgáljuk, minden látszólagos egyértelműsége ellenére is ingoványos talajra tévedünk. Világhatalmi tényezőnek lenni ugyanis nem pusztán hatalmi potenciál kérdése, hanem e hatalmi potenciál mások általi elismerésének tényével is összefügg. Ebből számunkra két következmény adódik. Az egyik az, hogy a világpolitikai individualitások fogalma száma és mibenlétre állandó változásnak van kitéve. A második, ezzel összefüggő, ámde ettől mélyebbre vezető következmény az, hogy a világpolitika világa *per defintionem* egy időben több tényező által alakított *pluriverzum*ként képzelhető el. E pluriverzum tagjai, a fentebb mondottak értelmében állandó interakcióban állnak egymással. Más szavakkal: működésük lényegéhez tartozik hozzá, hogy létezésük minden pillanatában asszociatív és disszociatív viszonyokba kerülhetnek egymással. Ez utóbbi kijelenetést azonban árnyalni kell.

Ez a kapcsolatrendszer, bár kétséget kizáró módon magában foglalja azt, mégsem szűkíthető le a világpolitikai játékteret alakító aktorok asszociatív és disszociatív viszonyainak dichotómiájára. Ezen a kettősségen túlmenően számolnunk kell azzal is, hogy a világpolitika egy sor más, legfőbbképpen alanyai által alakított univerzális faktorral függ össze. Ilyennek tekinthető például a világgazdaság fogalma. Ám valószínűleg akkor sem állunk messze az igazságtól, ha a nemzetközi jogi szankciókat, sőt, bizonyos értelemben magát a nemzetközi jog egészét ilyen, a világpolitikai individualitások által alakított univerzális faktornak tekintjük.

[21] Vö. Qui. Wright, The Interrnational Relations, New York, 1955, 491 sk.

Mindez azonban a fogalom leírásának a legjellemezőbb vonásokra szorítkozó szintje. Arra a kérdésre ugyanis csak részben válaszol, hogy miképpen működik *a valóságban* a világpolitika. Amennyiben a fogalmat, amint ezt tettük, egyfajta, a világpolitikai individualitások közötti interakciónak tekintjük, önmagától adódik a lehetőség, hogy magát a világpolitikát egyfajta, önszabályozó, folyamatos visszacsatoláson, és önkorrekción alapuló irányítási rendszernek tekintsük. A világpolitika fogalmának ez a főképpen az 1960-as évektől kezdve divatba jövő kibernetikai megközelítése azonban az azóta eltelt évtizedek tanúsága szerint, legalább egy ponton biztosan nehezen igazolható. A kibernetikai megközelítés ugyanis végsősoron azt feltételezi, hogy a folyamat irányítója, a *kübernétész* a folyamat végét tekintve pontosan definiált célokkal rendelkezik, és a visszacsatolás nyomán a korrekciókat e cél elérése érdekében végzi el. Ezt az optimista megközelítést az elmúlt nagyjából fél évszázad világpolitikai eseményei még a legnaivabbak szemében sem igen támasztják alá.

Másfelől az is tény, hogy a világpolitikai aktorok, saját nemzeti érdekeiket, a külpolitikai eszközeivel, egymással többé vagy kevésbé összehangolt módon érvényesítik. Ez az összehangolás azonban nyilvánvalóan több rétegű lehet, és leglazább formája a technikai szintű együttműködés. Az együttműködést határait, minden esetben kijelöli az a világszituáció, illetve annak fontos tényei, (lásd pl. a népesség szaporodása) melyben az megvalósul.

Ha mindezek alapján a fenti értelemben körülírt világpolitikai fogalmának kezdeteit akarjuk meghatározni, hamar nyilvánvalóvá válik, hogy egy, a politika közvetlen szféráján túlmutató, történetfilozófia kérdéssel kell szembesülnünk. Ez a civilizációk sokat vitatott expanziójának kérdése. Mint láttuk, a politikai szókincsünket, gondolkodásunkat alapvetően meghatározó antik görög politika-fogalom a szó semmilyen értelmében nem tesz eleget a világpolitikai fogalmának. Nagyjából ugyanez mondható el az antikvitás nagy tereket átfogó birodalmairól, így pl. a Nagy Sándor birodalmáról, de sok szempontból még a Római Birodalomról is. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a Nyugat Római Birodalom bukása (476), és Amerika felfedezése (1492) között nyugati civilizáció, ha lassan is, de annál kitartóabban törekedett arra, hogy fennhatóságát észak és nyugati irányba kiterjessze. Sok sokszor emlegetett, és történetileg valóban látványos példa erre Julius Ceasar gallok ellen hadjárata. Másik irányból, a Kelet kultúrája nem kevésbé látványos húzó hatást gyakorolt a Nyugatra, legalább a 4. századig. Szép, és szimbolikus példája ennek az az aktus, mely során Konstantinusz megalapítja a Keleti Birodalom fővárosát, Konstaninápolyt. Röviden szólva, az i.sz. után néhány évtizedben az akkori politikai színtér legmeghatározóbb ereje, a Római Birodalom kettős vonzásban élt. E kettős vonzásból, nem utolsó sorban a kelet-nyugati egyházszakadás következményeként egyre inkább nyugat-észak irányú orientáció vált meghatározóvá, legalábbis Európának nyugat felé eső részén.

Történeti szempontból tehát úgy tűnik, hogy ennek az orientációnak az akkumulációja minden kétséget kizáróan Amerika felfedezésével ment végbe, ami a földrajzilag bejárható világot addig soha nem látott szélességűre terjesztette ki. Lehetséges, és sokszor szép, és mértéktartó érveléssel alátámasztott példa is van arra, hogy azt az aktust tekintsük a modern értelemben vett világpolitika kiindulási pontjának. A gondolatmenet következetes újragondolása azonban némileg másról győz meg minket. Az első probléma e periodizációval, hogy egyfajta, képviselői által egyébként többnyire tisztességesen be is vallott inverzió előfeltevésén alapul.

Az álláspont képviselői ugyanis abból indulnak ki, hogy, mivel a nagy földrajzi felfedezések közismerten nagy hatást gyakoroltak Európa egész kultúrájára, ide értve a politikát is, *így tehát* szükségszerű, hogy a világpolitika kialakulását is erre az időre tegyük. A „ha-akkor" e logikája azonban némi pontosításra szorul. Természetesen értelmetlen lenne tagadni e hatás fontosságát. Jelentősége azonban mégsem a világpolitika fogalmának megteremtésében van, hanem sokkal abban, hogy létrejött a világpolitika fogalmi előfeltétele: egy, minden korábbihoz képest tágasabb, bejárhatóbb, sőt, meghódíthatóbb világ képe. Látnunk kell azonban azt is, hogy a szó bizonyos értelmében vett a világpolitikai tér megteremtésére már jóval korábban is történetek diplomáciai kísérletek. Gondoljunk például a 13. és 14. század ilyen irányú követjárásaira. VIII. Ince pápa, 1243-ben Piano Carpinit, IX. Lajos, 1253-ban William of Rubruquis-t a tatárokhoz küldte, Monte Corvinoi János apát, pedig egyenesen Peking érseke lett. Más irányból, jóval Amerika felfedezése előtt a földrajzi utazók tevékenysége is egy új, nagyobb politikai játéktér kialakulás felé mutatott. Ezek legnevesebbike, a muszlim Ibn. Battúta, a 14. században, aki mintegy 75000 mérföldet meg Ázsiában és Indiában, részletes feljegyzéseket hagyva hátra az idegen népek és politikai kultúrák körében szerzett tapasztalatairól. Természetesen ide sorolhatnánk Marco Polot is, aki már 1271-ben realisztikus hírt adott Európának az addig a mesék ködébe burkolózó Indiáról, Kínáról, és Perzsiáról. Kultúrtörténetileg érdekes példája ennek a törekvésnek az 1357 és 71 között megjelent, később latinra és angolra is lefordított, álnéven írott *The Travels of John Mandeville* című populáris írás, ami egyrészt persze megismétli, forrásainak állításait, másfelől viszont erdeeti leírásokat is ad a Közel-Kelet világáról.

Mindazonáltal az Amerika felfedezésének jelentősége magától értetődően nem iktatható ki a világpolitika fogalmának kialakulási folyamatából. A hatás azonban, legalábbis kezdetben, megítélésem szerint sokkal inkább gazdasági, mint közvetlenül világpolitikai volt. Amerika felfedezésével Európa előtt addig soha nem látott méretű piacok nyíltak meg. Európa kereskedelmi tevékenységének súlya, mely a Római Birodalom a Földközi tengeren zajlott, lassan, de feltartóztathatatlan módon áttolódott az óceánra. A hagyományos „thalszikus változás", azaz kereskedelemből, óceáni kereskedelemre való súlypont eltolódás egyfajta kereskedelemi forradalmat eredményezett.

Mindez – és ebben is korrigálnunk kell a világpolitika kezdeteit kizárólag Amerikai felfedezésével összekapcsolókat – egy másik irányban, Kelet felé is megmutatkozott. 1581-ben létrejön a Török-Levantei Társaság, 1581-ben a Marokkó Társaság, 1585-ban Az Angol Kelet Indiai Társaság, 1602-ben, a Holland Kelet Indiai Társaság 1602, míg 1628-ban, a többiekhez képest számottevő késéssel a franciák is új alapokra helyezték a Kelet felé irányuló kereskedelmi tevékenységüket. Mindezek azonban, a látszat ellenére sem csak pusztán szikár gazdaságtörténeti tények. Egyfelől azt mutatják, hogy a gazdasági és ennek nyomán szükségképpen egyfajta politikai kooperáció igénye, vagyis azon jellemvonások egyike, melyeket fentebb a világpolitika egyik sajátosságaként írtunk le, nem kizárólag az új, amerikai gyarmatok, hanem a kereskedelem hagyományos irányvonalai irányában is jelen voltak. Mindeztek alapján, talán nem túlzás azt állítani, hogy a világpolitika fogalmának születése két ellentétes irányba húzó gazdasági tendencia, az Amerika felfedezésével megnyílt nyugati piacok, és a hagyományosan Kelet felé irányuló kereskedelem erőterében ment végbe.

Mindez azonban nyilvánvalóan csak általános, a kezdetek történelmi iránymutatóit kijelölő kijelentés. A világpolitika fogalma akkortól létezik számunkra, amikortól első, kézzelfogható jelentkezését megtapasztalhatjuk. Ennek politikatörténeti módja pedig az, ha valamely, a fentebb paradoxonokkal körülírt mező kritériumainak eleget tevő *konfliktus* szerint határozzuk meg a kezdetét.

Ez az időpont értelmezésem szerint a Hétéves háború (1756-1763) ideje. A konfliktus, melyet Churchill nem is teljesen alaptalanul, az első világháborúként definiált, Ausztrália kivételével az egész világra kiterjedt, és nagyságából következően, a világpolitikai aktorok addig soha nem tapasztalat kooperációját kívánta meg. Szárazföldi tekintetben a háború sok eredményt nem hozott: a Porosz Királyság ugyanis, ha nem kis erőfeszítések árán is, de képes volt képes megtartani az osztrák örökösödési háborúban megszerzett gazdag Sziléziát. Ettől hosszú távon sokkal jelentősebbnek bizonyult, a háború tengeri hatása. A Brit Birodalom ugyanis gyakorlatilag felszámolta a francia gyarmatokat Amerikában, és az 1763-as párizsi békeszerződésben vezető szerepet kaphatott India gyarmatosításában. Mindennek jelen esetben legfontosabb következménye, hogy kialakult egy olyan politikai egyensúly, mely egyfelől biztosította Anglia vezető szerepét, másfelől azonban, nem utolsó sorban II. Frigyesnek köszönhetően, európai nagyhatalommá emelte Poroszországot.

Ha történelmi eseményhez kellene kötni a modern világpolitika első megmutatkozását, én sokkal inkább ide, semmit az 1917-es bolsevik forradalomhoz, vagy akár a Nagy Francia Forradalomhoz, vagy az Egyesült Államoknak az első világháborúba lépéséhez kötném.[22] Főként arra, a már C. Frantz által is hangsúlyozott[23]megfontolandó érvre hivatkozva, hogy ez a háború volt a modern Európa történelmében a legelső, mely a nagyhatalmak konszenzusával, egy világpolitikai tekintetben teljesen új *status quo* megteremtését eredményezte. Vagyis, a szó legszorosabb értelmében *világ*politikát eredményezett.

Ez természetesen problémánknak egyik, történettudományi szempontból megfogalmazható értelmezése. Elképzelhető azonban ennél egy elvontabb, filozofikusabb megközelítési lehetőség is, mely révén arra próbálunk meg választ kapni, hogy milyen sajátos tényezők támasztják alá azt az állításunkat, hogy a világpolitikai kialakulásnak időpontját a Hétéves Háború Környékére kell tennünk. Ezt a szempontot a filozófia, és tudománytörténet, elsősorban a jogtörténet fogalmi készletével tudjuk értelmezni. Kiindulópontul mindössze annyit kell elfogadnunk, hogy az Amerika felfedezésével a kitáguló horizontok kéz a kézben jártak egy másik, nem kevésbé összetett folyamattal, az ember világról alkotott képének gyökeres megváltozásával. E folyamat egyik, tudománytörténeti aspektusa, Kopernikusztól Galileiig közismert.

[22] Lásd pl. G. Barraclough, An Introduction int he Contemporary History. London, 1964.
[23] Lád. C. Frantz, Untersuchungen über europäischen Gleichgewicht. Berlin, 1859, 83 sk.

Egy másik aspektusát, jóval kevésbé ismert oldalát az európai összehasonlító jogtörténet tárja elénk. Köztudomású, hogy a korai középkori Európában a gyakran informális, szokásjogi alapokon álló feudális és földesúri joggal szemben a kereskedelmi jog hosszú időn át elgondolkoztatóan jelentéktelen szerepet játszott. A Római Birodalom nyugati felének bukása idején a kereskedelmi jog, bár létezett, jóval limitáltabb eszközrendszerrel bírt, mint a feudális jogrendszer más jogágai jog.[24] A jogfejlődés motorját az a sajátos helyzet adta, hogy a Nyugat Római Birodalom bukása egyáltalán nem számolta fel a hajdani impérium egymástól távol esős sarkai között zajló kereskedelmet. Nemcsak az áruk, és a piacok léteztek, hanem egyes, főként római alapítású kikötő városok bizonyos jólétnek is örvendhettek. Igaz, hogy a Frank Birodalom, szemben Rómával, nem volt kiterjedt hajóflottával rendelkező civilizáció, ugyanakkor, mint H. Pirenne írja korábban már említett művében,[25]Észak Európa, Arábia, és szláv világ irányából is képes volt a kereskedelem kanalizálásra. További lökést adott a kereskedelmi jog fejlődésének az a tény, hogy a 11. és 12. század között a mezőgazdaság feltűnően gyors fejlődésnek indult. Ez utóbbi folyamat pedig értelemszerűen a kereskedő réteg megerősödéséhez, és ennek visszahatásaként a városi jog differenciálódásának irányába hatott. Végső, jogtörténeti következményeit tekintve tehát a világpolitikai szemlélet kialakulását elősegítő jogfejlődés a 11-12. századra, a városba irányuló migráció, és ezzel együtt a kereskedői osztály, és kereskedelmi jog kialakulására vezethető vissza.

Ez a jogtörténeti folyamat azonban természetesen soha nem mehetett volna végbe, ha nem történik meg a középkori európai egyetemeken a kereskedelmi jogokat egyébként meglehetősen aprólékosan szabályozó római jog újra felfedezése. Igaz, akkor sem mehetett volna végbe, ha az itáliai glosszátor iskolák mereven ragaszkodnak a régi római jogászok által lefektetett elvekhez. Kétségtelen ugyanis, hogy sem a római magánjog általában, sem az un. *ius gentium* az eredeti formájában nem volt alkalmas a 13. századi kereskedelmi, főképpen pedig a különböző népek között zajló kereskedelem szabályozására. Éppen ezért a korszak jogászai a meglévő római jogi *corpus*ból éppúgy teljesen új kereskedelemi jogot alkottak, mint ahogyan megtették ezt pl. a magánjog tekintetében. Ezt a jogfejelődést, másik irányból természetesen a gyakorlat is segítette. A különböző érdekvédelmi szervezetekbe tömörülő kereskedők e tudósokkal párhuzamosan megalkották a maguk „saját", kifejezetten a kereskedelemi gyakorlaton alapuló jogát.

Ennek a folyamatnak van egy, a világpolitika-fogalom kialakulásnak szempontjából is lényeges aspektusa, melyet röviden az egyes esetekre kötött egyezmények kiterjesztéseként írhatunk le. Ennek egyik jogtörténetileg is jól követhető példája az a Franciaország Atlanti óceáni partján fekvő Oléron szigetén született, a 12. század közepén, a hajózás szabályaira vonatkozó egyezmény, amelyet nemcsak az Atlanti óceán, hanem az Északi tenger mentén fekvő kikötővárosok is elfogadtak, ide értve az angolokat is. Egy új, a különböző nemzetekre egyaránt érvényes jogrend volt alakulóban.

Ez az új, a jogászok által alkotottal párhuzamosan, olykor egyenesen ellentétesen működő, ámde a gyakorlat által feltétlenül támogatott jogrend sok tekintetben egy új világrend alapjait is megvetette. Legfőbbképpen azokon a pontokon, melyeken felül írta a sok földrajzi esetlegességet mutató hagyományos feudális jogrend szabályait. A legfontosabb ilyen új vonás, alighanem az objektivitás követelménye volt. Ezen nem első sorban a szerződési feltételek objektiválását kell érteni, azaz pl. a szerződés írásba foglalását, hanem azt az igényt, hogy a kereskedelmi ügyekben eljáró hatóságok nemzeti hovatartozástól függetlenül kötelesek meghatározott, és előre írásba foglalt szabályok szerint eljárni.

Ennek a törekvésnek egyik jogi dokumentuma, az első angol kereskedelmi törvénykönyv már másfél századdal a Hétéves háború előtt, 1622-ben létezett. A *Lex Mercatoria*, vagy teljes nevén *Consuetudo vel Lex Mercatoria, or the Ancient Law Merchant*. Szerzője, Gerard Malynes nem világosan leszögezi benne, hogy a kereskedelmi ügyletek rendezésének jogforrása nem királyok, és a fejedelmek, hanem a kereskedelmi tevékenységet folytató államok akarata. Még világosabban beszél erről Blackstone a 18. század közepén, amikor azt írja, hogy a kereskedelmet saját törvényei szerint kell irányítani, méghozzá minden érdekelt fél egyetértése alapján alkotott szabályok szerint.[26]

Ebből a szempontból nézve a világpolitikai szemléletmód, főképpen a kereskedelmi jog közvetítésével már jóval korábban megjelenik az európai gondolkodásban, mint a politikai értelmemben vett világpolitika fogalom. Más irányból akár úgy is fogalmazhatjuk, hogy a nemzetközi kereskedelem és a piacok kialakulás jóval a Hétéves háború kezdete előtt eljut a világpolitikai, vagy legalábbis szupranacionális összefüggések fontosságának felismeréséig és a bennük rejlő lehetőségek kihasználásáig. Ebből a fejlődésből kiindulva nézve, alighanem csak történeti akcidencia a Hétéves Háború kirobbanása. Sokkal lényegesebb, az ezt, és így

[24] Vö. H. Pirenne, Economic and Social History of Western Europe, New York, 1937. c. klasszikus művét. Átalában lásd. R.S. Lopez, The Commercial Revolution of the Middle Age 950-1530. Engelwood Cliffs, New Jersey, 1971. Különösen 3. fejezet.

[25] Vö. H, Pirenne, i.m. 48. sk..

[26] Vö. W. Blackstone Commentaries on the Laws of England. Vol I., Portland 1807, 273.

a világpolitikai fogalmának kialakulását megelőző folyamat. Nevezetesen az a küzdő felek mindegyikének oldalán végbemenő hatalmi koncentráció. A világtörténelem első világpolitikai jelentőségű háborúját nem egyes városállamok, nem poliszok, hanem birodalmak vívják egymással.

Végül nem feledkezzünk meg egy további, gyakran háttérbe szorított körülményről sem. Az a jobb híján szupranacionalizálódásnak nevezett komplex társadalmi folyamatot, mely a kereskedelem terén indult el, és vezetett el a világpolitikai fogalmának megjelenéséig, egy sor tudománytörténeti változás is támogatták. Itt elsősorban a tudástranszfer módjának és hatékonyságának megváltozására gondolok. A világ nemcsak kereskedelmileg és politikailag vált átláthatóvá, leírhatóvá, meghódíthatóvá, hanem a tudomány eszközeivel is.

Az időbeli eltérés azonban feltűnő. Míg az európai magánjog fejlődésében a nemzeti partikularitást meghaladó szemlélet jelenléte a kereskedelem, olykor a politika területén már a 13. században kimutatható, a természet, és társadalomtudományok területén a tudásnak ilyen jellegű egységesüléséről a 17. századnál előbb nem beszélhetünk. Ez az időszak azonban minden kétséget kizáróan a tudástranszfer átalakulásának, ha úgy tetszik a tudomány egyfajta globalizálódásának forradalmi időszaka.

Ekkor ugyanis az addig többnyire elszigetelten működő, azaz individualitás teljesítményük alapján nyilván tartott és értékelt tudósok, főképpen a természettudományok területén, mintegy ledöntve az országaikat elválasztó határokat, lázas együttműködésbe kezdtek. Ebből a szempontból nézve egyáltalán nem meglepő, hogy a korszak a tudományos iskolák fénykora. Ezek legkorábbika a Medici család által támogatott, és Torricelli és Viviani által szervezett, 1657-ben alapított firenzei *Accademia del Cimento* volt. A *Royal Society of England* a valóságban már 1645-től kezdődően tartott összejöveteleket, hivatalos elismerése azonban csak később, II. Károly 1662-ben kiadott rendeletével valósult meg. A Francia Tudományos Akadémiát, Charles Perrault javaslatára formálisan 1666-ban alapította meg XIV. Lajos, de ezt megelőzően itt is sokkal korábbi időkig követhetők vissza az Akadémia létrejöttét szellemileg megalapozó tudományos tanácskozások. Nagyjában-egészében hasonló volt a helyzet Németországban is. jóllehet Berlini Akadémia megalapítására ott valamivel később, 1700-ban került sor.

Az intézményi háttér viszonylag gyors és szembetűnően hatékony kiépülése egyszerre lehetővé tette a tudósok számára kutatási eredményeik közvetlen kicserélését, és ezáltal lassan formálódóban volt egy új. A világ egészére irányuló világkép is. Nemcsak a politika, hanem a tudomány, ezen belül elsősorban az a korabeli egyetemek által nem különösebben preferált, ezért a tudományos társaságok színpadára szoruló kísérleti természettudomány is lassan megtanulta a maga eszközeivel birtokába venni a világot.

Periklész Athén *polisz*át dicsőítő beszédét hosszú időre felváltotta a világ *egészéről*, mint a politika lehetséges színteréről gondolkodó nagyhatalmi, *világpolitika*i gondolkodás. Egy olyan típusú gondolkodás, melynek – *mutatis mutandis* – Európa e részén mindmáig mi magunk is alanyai vagyunk.

*

www.southeast-europe.org
dke@southeast-europe.org

© DKE 2011

Figyelem! Kedves kutató! Ha munkájában erre a tanulmányunkra hivatkozik, vagy idézi annak egy részét, kérjük, küldjön nekünk erről egy email-t a főszerkesztő részére a dke@southest-europe.org címre. A tanulmányt a következőképpen idézze: *Pethő Sándor*: A polisztól a birodalmaikig. A világpolitika fogalmának keletkezése. *Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly*, Vol. 2. No. 8. (2011 tél) pp 1-10.

Együttműködését köszönöm. *A főszerkesztő*.